**Szörényi András**

# Kiindulópontok a nemzetközi kapcsolatok elméletében a nem állami szereplők természetének és szerepének értelmezéséhez

A 20. század második felében – és várhatóan a 21. században is – a nemzetállam központú nemzetközi rendszer paradigmája olyan új kihívásokkal néz szembe, amelyek ugyan nem képesek még egy teljesen új paradigma megalkotásának feltételeit biztosítani, de mindenképp a nemzetközi viszonyok új szemléletét követelik meg. „Ezekben az években olyan tudományos kihívások érték a diszciplínát, melyek a tudományág „szent barmának", a nemzetállamnak a szuverén főszereplői mivoltát feszegetik, … két oldalról is: a nem állami szereplők jelentőségének növekedése, valamint a wallersteini „világrendszer" által kínált szemléleti alternatíva következtében." – írta Galló Béla már 1994-ben.[1] A nemzetközi rendszer evolúciója az azóta eltelt időben exponenciális módon erősíteni látszik a fenti tendenciákat. Bár még egyik esetben sem beszélhetünk kiforrott, új elméletről, a következőkben arra törekszünk, hogy tüzetesebben szemügyre vegyük, milyen elméleti keretben lehetséges a legadekvátabb módon vizsgálni a nem állami szereplők jelentőségének változását, annak okait és potenciálját, valamint esetleges korlátait.

A nem állami szereplők helyének és tevékenységének vizsgálata nem kapott számottevő figyelmet a klasszikusnak tekintett elméleti iskolák részéről. A realista felfogás egyértelműen állam-központú, a neorealista iskola a nemzetközi kapcsolatokat rendszerszinten vizsgálja, a liberális szemlélet az egyén oldaláról közelíti meg a kérdést, a neoliberálisok (institucionalisták) a nemzetközi szervezeteket helyezik a vizsgálat középpontjába. A globalista iskolák a hálózatos nemzetközi rendszertől a világtársadalom víziójáig terjedő spektrumban gondolkodnak.

## Realista iskola

A realista iskola mind a tudományos életben, mind a nemzetközi kapcsolatok gyakorlatában megkerülhetetlen szerepet tölt be. Anélkül, hogy Tuküdidészig[2] vagy Hobbes-ig[3] visszanyúlnánk – Kiss J. Lászlóval egyetértve – megállapíthatjuk, hogy „A wilsoni hagyományok és a külpolitka-elemzés intézmény- és policy-központú hagyományai mellett jórészt az európai tudástranszfer eredményeként a második világháborút követően [a realizmus] vált a kutatási napirendek meghatározó referenciájává, … s ez a szintézis … a nemzetközi kapcsolatok diszciplínájának megszilárdulásához és az identitását meghatározó realizmus triumfálásához vezetett."[4] A realizmust ugyan sokan kritizálták, illetve kritizálják amiatt, hogy a változó nemzetközi környezet bizonyos jelenségeire nem ad magyarázatot, de bizton állíthatjuk, hogy a 20. században az elméletek többsége a realista nézetek mellett, vagy

[1] Galló, Béla: *A „túlélés tudománya"? Gondolatok a nemzetközi viszonyok elméletéről.* In: Szociológiai Szemle, 1994/1 pp: 91-114, 110.o

[2] Tuküdidész (i.e. 460–395) görög történetíró, a politikai realizmus atyja. Központi kérdése az emberi természet és az államok viszonyának tanulmányozása. *A peloponnészoszi háború története* című műve az államok közötti kapcsolatok értelmezésének egyik kiindulópontja.

[3] Thomas Hobbes (1588–1679) angol filozófus, történész, politológus. 1651-ben megjelent műve a *Leviathan* az állam és a központi kormányzat szerepének elemzését járja körül.

[4] Kiss, J. László: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Budapest, 2009. Osiris, 79. o

ellenében határozta meg önmagát.

A realista felfogás szerint, amelynek alaptételeit Hans J. Morgenthau[5] a Chicagói Egyetemen 1948-ban kiadott *Politics among Nations* című tankönyvében foglalja össze, a nemzetközi rendszer a hatalom megszerzésére, megtartására vagy növelésére irányuló anarchikus természetű rendszer. „A világ legpontosabban az államok nemzetközi rendszereként (statism) írható le. Ez a jelentőség az államokat a történelmileg kialakult legitimitásuk, de még inkább annak a puszta ténynek a következtében illeti meg, hogy az erőszak-alkalmazás katonai eszközeivel rendelkeznek, és azok alkalmazásáról maguk döntenek."[6] A másik központi kérdés a realista felfogásban az államoknak a túlélésért folytatott küzdelme, illetve a túlélés mint katonai-biztonsági kategória biztosításának elsődlegessége. Ez a felfogás alapvetően a véges számú, és a 20. és 21. században már csak egymás rovására terjeszkedni képes államok biztonsági dilemmájából, annak is elsődlegesen a katonai vonatkozásaiból indul ki. Morgenthaut jelentősen inspirálta Reinhold Niebuhr,[7] az amerikai protestáns ortodoxia újjáélesztője, aki a konfliktusos nemzetközi rendszert arra vezette vissza, hogy nem lehet olyan nemzetközi közösséget kialakítani, amely képes és hajlandó lenne egy nemzetközi társadalmi szerződést létrehozni, és ami még fontosabb, azt be is tartani, illetve tartatni. Nem létezik ugyanis a nemzetközi leviatán. Ezen a ponton Niebuhr még korábbra utal vissza: Hobbes természeti törvényére, és a társadalmi rend fenntartásához véleménye szerint szükséges szuverén hatalomra, a leviatánra. Lényeges eltérés azonban, hogy míg Hobbes éles különbséget tesz az emberek közösségi szintje, a társadalom valamint az államok közösségi szintje, a nemzetközi rendszer között, addig Niebuhr a kettőt analóg módon kezeli.

Morgenthau, a „human nature" realizmus fő képviselője, a hatalom-orientált nemzetközi politikát az emberi természet dominancia-vágyából vezeti le. A dominanciára és a biztonságra való párhuzamos törekvés eredményezi a konfliktusokat, amelyek felfogásában az államok szintjén jelennek meg. Hat elv mentén bontja ki nézeteit:

1. A politika (a nemzetközi politika is) objektív törvényeken alapul, amelyek az emberi természetet tükrözik. E törvények állandóságának feltételezése teszi lehetővé számára, hogy racionális elméletet állítson fel a politikai folyamatok magyarázatára.
2. A realista iskola egyik sarokköve a hatalom megszerzésére vagy megtartására irányuló érdekek primátusa. Ezek az érdekek a racionalitás talaján állva kiszámíthatóak, és elméleti síkon vizsgálva objektívek. A realisták – ahogyan arra Leslie H. Gelb[8] az Egyesült Államok példáján rámutat – azt tartják a legfontosabbnak, hogy az adott ország saját érdekeit kezelje legfőbb prioritásként, és ne vegye magára a világ problémáit. Mindazonáltal a gyakorlatban néha a hatalomért folyó küzdelem önmagáért valóvá válik. Ez adódhat az elméleti megközelítés és a gyakorlati megvalósítás nem megfelelő összekapcsolásából éppúgy, mint az érintett ország belpolitikai viszonyaiból, vagy rajta kívül álló, általa nem befolyásolható nemzetközi eseményekből.[9]

---

[5] Hans Joachim Morgenthau (1904–1980) a nemzetközi kapcsolatok elméletének egyik legjelentősebb 20. századi német származású amerikai képviselője. A realista iskola alapművévé vált könyve, a fent említett *Politics among Nations*. Morgenthau realista felfogására bizonyos források „modern realizmusként" utalnak, ami nem azonos a későbbi „neorealizmussal".

[6] Kiss J. 2009, 222–223. o

[7] Reinhold Niebuhr (1892–1971) német származású amerikai filozófus és teológus. Realista felfogása (amit egyesek morális realizmusként, mások politikai realizmusként említenek) nagy hatással volt Morgenthaura, Waltzra, Bacevichre és napjaink számos politikusára is.

[8] Leslie Howard Gelb (1937– ) a Council on Foreign Relations „agytröszt"elnöke, aki korábban több különböző pozíciót töltött be az amerikai államigazgatásban.

[9] Gelb, Leslie H.: Necessity, *Choice and Common Sense.* In: Foreign Affairs, May/June 2009. vol 88, N°3

3. Az érdekek – bár általánosan érvényesek és minden esetben a hatalomra irányulnak – nem állandóak és változatlanok, hanem az adott helyzethez igazodva folyamatosan alakulnak, a hatalom jellegének időbeli és térbeli változásával, fejlődésével együtt változhatnak.
4. A realisták ugyanakkor tisztában vannak azzal, hogy a politikai döntéseiknek vannak morális következményei, de tisztában vannak azzal is, hogy a politikai etika a döntéseket azok következményei alapján ítéli meg. Ez egybevág azzal, ahogy Abraham Lincoln a 19. században fogalmazott: „Legjobb tudásom és képességem szerint cselekszem, és mindig így fogok cselekedni. Ha az eredmény engem igazol, az ellenem felhozott vádak jelentéktelenné válnak. Ha az eredmény rám cáfol, még az sem változtat rajta, ha tíz angyal esküszik, hogy nekem volt igazam."[10]
5. A realista felfogás szerint egyetlen nemzet eszméi sem azonosíthatóak az univerzális eszmékkel. A hatalomközpontú érdekérvényesítés a legfőbb vezérelv, ami egyben gátat is vet a morális túlkapásoknak. Határozottan megkülönbözteti a kívánatost a lehetségestől, az ideálist a reálistól, vagyis a nemzetközi kapcsolatok szereplői cselekedeteinek eszméit és azok gyakorlati megvalósulását.
6. A politikai realizmus éles határt húz a politika, a gazdaság, a jog és az etika területei közé. Tisztában van azzal, hogy az érdekek meghatározásakor a nemzetközi aktorok nem vehetik csak és kizárólagosan a politikai tényezőket figyelembe, hiszen akkor politikai ragadozóvá válnának, de ugyanúgy, ahogy a jogász a jog szemüvegén keresztül, a közgazdász a gazdaság törvényszerűségei alapján, a politikus a politikai hatalomért folyó küzdelem primátusát szem előtt tartva definiálja érdekeit, és hozza meg döntéseit.

## Nemzetközi politikai gazdaságtan

Robert Gilpin[11] – a realizmus talaján állva, és az állam-központú megközelítést követve – fontos elmozdulást tesz a nemzetközi kapcsolatok szereplői körének vizsgálatában. A nemzetközi kapcsolatok fő jellemzői között kiemelten kezeli a konfliktusos, anarchikus nemzetközi rendszer létét, és kiáll a hatalom és a biztonság mint legfőbb célok érvényesítésének szükségessége mellett, ugyanakkor a nemzetközi rendszer szereplőinek körét a korábbiaknál tágabban értelmezi: „bár az állam a nemzetközi kapcsolatok elsődleges aktora, a realizmusnak a nemzetközi kapcsolatok meghatározásában az olyan nem állami szereplők fontosságát is el kellene ismernie, mint a multinacionális vállalatok, a nemzetközi intézmények és a nem kormányzati szervezetek (NGO-k)".[12] Gilpin az 1980-as években a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban lejátszódott nagy horderejű változások alapján alakította ki megközelítését. A multinacionális vállalatok (MNC) egyre erősödő nemzetközi jelenlétét helyezte elmélete középpontjába. Megközelítésében az MNC-k által eszközölt külföldi közvetlen beruházások kapcsán válik a globalizáció fogalma mind fontosabbá. Elmélete, a politikai gazdaságtan a piac és a hatalommal bíró szereplők kölcsönhatásának leírása. A nemzetközi gazdaság működésének megértéséhez elengedhetetlen annak elfogadása, hogy a piacot az államokon kívül más gazdasági, politikai illetve társadalmi szereplők is képesek érdemben manipulálni. Ugyanakkor nem lép ki az államközpontú realista felfogás kereteiből. Ragaszkodik ahhoz, hogy „az államok hozzák azokat a

[10] Morgenthau, Hans J.: *Six principles of political realism.* In: Art, Robert J., Jervis, Robert: *International politics,* Pearson, 2009. Longman.

[11] Robert G. Gilpin Jr. a Princton Egyetem Woodrow Wilson School tanára. A politikai gazdaságtan meghatározó alakja, aki elsődlegesen a nem állami szereplők közül a multinacionális vállalatoknak az államokhoz fűződő viszonyát elemzi.

[12] Gilpin, Robert: *Nemzetközi politikai gazdaságtan.* Budapest, 2004. BUCIPE Bt. 13–14. o.

szabályokat, amelyeket az egyéni vállalkozóknak és a multinacionális vállalatoknak követniük kell. … Csakhogy a gazdasági és technológiai erők is alakítják, befolyásolják az egyes államok politikáit és érdekeit, valamint a közöttük lévő politikai kapcsolatokat."[13]

Gilpin értelmezése a nemzetközi politikai gazdaságtanról szűkítő ugyan abban az értelemben, hogy a piac nézőpontjából vizsgálja a nemzetközi gazdasági szereplők kölcsönhatásait, kiterjesztő ugyanakkor abban a tekintetben, hogy a gazdasági realitásokat elismerve az állam mellett a multinacionális vállalatokat és a nemzetközi szervezeteket (vagyis a nem állami szereplők egy speciális körét) a rendszer „erőteljes szereplőinek" tekinti. Ugyancsak különbséget tesz az állami és az állam alatti szint között, amikor az állam érdekeinek meghatározását a kormányzó politikai elit és a nemzeti társadalmon belüli csoportok nyomására vezeti vissza. „Egy társadalom gazdaság- és külpolitikája tükrözi a nemzet érdekeit, melyeket az adott társadalom domináns elitje definiál."[14]

## Strukturális realizmus - neorealizmus

A klasszikus realista felfogást kiegészítve további fontos előrelépést jelentett a strukturális realista vagy neorealista megközelítés megjelenése. Kenneth Waltz[15] illetve John Mearsheimer[16] megközelítése abban a tekintetben hozott újat, hogy már nem csak az államok mint homogén egységek interakcióit vizsgálja, hanem a nemzetközi rendszer struktúráját és sajátosságait is elemzi, amelyek meghatározzák a szereplők kölcsönhatásait. Álláspontjuk szerint csak ezeknek a rendszerszintű sajátosságoknak a megismerésén keresztül lehetséges az államok viselkedésének pontos magyarázata. Waltz elfogadja a globalizáció jelentette nemzetközi változásokat, de elméletében továbbra is az állam marad a meghatározó szereplő. Mearsheimer offenzív realista megközelítése Morgenthauval szemben az államok konfliktusos magatartását, túlélésért folytatott küzdelmét egyértelműen az anarchikus nemzetközi rendszer létéből vezeti le, és nem a „human nature" megközelítésből. Az államok a rendszer szintjén hegemóniára törekszenek, mivel a hegemón pozíció megszerzésében látják a biztonság garanciáját. A hatalom ugyanis nehezen mérhető és alapvetően relatív fogalom, vagyis egyetlen állam sem lehet bizonyos abban, hogy az a hatalom, amellyel rendelkezik, elégséges céljai eléréséhez, és még kevésbé képes azt megítélni, hogy ez a hatalom elegendő lesz-e a jövőben. A nemzetközi rendszer szintjén soha sincsen status quo, hiszen az államok folyamatosan nagyobb hatalom megszerzésére törekszenek. A hatalom fogalma Mearsheimernél már összetett, térben és időben értelmezett. Egyrészt nem csak katonai hatalomról beszél, másrészt nem feltétlenül globális értelemben értelmezi azt. A globális hegemón helyett regionális hegemón illetve hegemónok rendszer szintű együttélését feltételezi. Rámutat arra, hogy az államok veszíthetnek jelentőségükből, és az államok alatti illetve feletti szintek a korábbinál nagyobb szerepet kaphatnak. Nagyon tág értelemben tehát már foglalkozik a nemállami szereplők megjelenésével illetve előtérbe kerülésével, de azt nem tekinti meghatározónak.

---

[13] Gilpin, 2004.

[14] Gilpin, Robert: *War and Change in World Politics*. New York, 1981. Cambridge University Press. pp:18–19

[15] Kenneth Neal Waltz (1924–) a nemzetközi kapcsolatok elméletének egyik meghatározó alakja. A Columbia Egyetem tanára. Nevéhez kötődik a neorealizmus (strukturális realizmus vagy defenzív realizmus) megteremtése.

[16] John J. Mearsheimer (1947–) amerikai politológus, a Chicagói Egyetem tanára. Offenzív realizmusának meghatározó könyve a *The Tragedy of Great Power Politics*, amelyben rámutat arra, hogy az államok biztonságuk érdekében törekednek a hegemón hatalom megszerzésére

Waltz – akinek nézeteit defenzív realizmusként is szokták említeni – elfogadja, hogy az anarchikus nemzetközi rendszerben a különböző csoportok léte versengéshez, konfliktushoz vezet, de túllép az államok emberi tulajdonságokból levezetett viselkedésének magyarázatán. „Hasonlóképpen a nemzetközi politika „egységei", az államok is saját önfenntartásuk biztosítására önérdekeiket követik, ám ezzel szándék nélkül is létrehozzák a nemzetközi rendszer struktúráját, amely azután visszahat külpolitikai mozgásszabadságukra és külpolitikai választásaikra."[17] Ez az elemzési keret nagyobb teret enged a nemzetközi kapcsolatok szereplőinek tágabb értelmezésének, és jobban rávilágít az anarchiának mint a szereplők feletti autoritás hiányának koncepcionális megközelítési lehetőségére. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió például egyéni érdekeik alapján jutottak arra a közös felismerésre, hogy a rendszer stabilitása érdekében meg kell találniuk egymás kölcsönös megsemmisítésének alternatíváját, ami a nemzetközi rendszer későbbi alakulása szempontjából meghatározó lépésnek bizonyult.

Waltz hangsúlyozza, hogy rendszerszemléletében a szereplők egymáshoz viszonyított pozícióját elemzi. A klasszikus realista felfogással szemben nem vizsgálja a nemzetközi szereplők jellemzőit, azok magatartását, ahogy a szereplők interakcióját és indítékait sem. Amit vizsgál, az a szereplőknek a rendszeren belül egymáshoz képest elfoglalt helyük. Ebből a szempontból fontos különbség a bel- és a külpolitikai aréna között, hogy míg az elsőben a szereplők hierarchikus alá-fölérendeltsége a meghatározó, addig a másodikban a nemzetközi politikai rendszer szereplői elméleti szinten egyenlők, egymás mellé rendeltek, és az anarchikus nemzetközi rendszer felsőbb hatalomtól mentes.

A neorealista elmélet már foglalkozik az olyan nem állami szereplők helyével a nemzetközi rendszerben, mint a nemzetközi szervezetek, illetve államok feletti szervek, integrációs struktúrák, de azok tulajdonságait, cselekvési képességét még az államokra vezeti vissza. Waltz szerint a szupranacionális szereplők vagy állami jelleggel rendelkeznek, vagy cselekvési képességük megköveteli bizonyos meghatározó országok (államok) hozzájárulását. Vagyis, végső soron a szupranacionális nem állami szereplők aktivitását és legfőképpen cselekvési, befolyásolási képességét az államok – még pontosabban az adott rendszer elsődleges és meghatározó politikai egységei: városállamok, birodalmak, államok, stb. – cselekvési képességére, illetve hajlandóságára vezeti vissza.[18] A neorealista felfogás tehát megmarad az államközpontú nemzetközi rendszer logikájában. Elismeri a nem állami szereplők létét, sőt bizonyos értelemben (pl.: MNC) növekvő befolyását, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy egyrészről az államok soha sem kizárólagos szereplői voltak a nemzetközi rendszernek, másrészről a nem állami szereplők jelenlétéből nem következik automatikusan az állami szereplők mint meghatározó egységek háttérbe szorulása. Arra hívja fel a figyelmet, hogy az adott nemzetközi „rendszert nem az összes abban részt vevő szereplő által definiáljuk, hanem a meghatározó szereplők alapján."[19] Ezen felül fontos megállapítás – és a nem-állami szereplők befolyása növekedésének vizsgálata szempontjából kruciális pont – hogy a 20. század második felének vizsgálata során a gyakorlat még egyértelműen azt mutatta, hogy az államok szabják meg a nem állami szereplők tevékenységének működési kereteit vagy úgy, hogy nem avatkoznak bele a tevékenységükbe, vagy úgy, hogy vonatkozó szabályozást alkotnak, módosítanak, esetleg visszavonnak. Mindaddig, amíg a szabályozás képessége az államok szuverén kiváltsága marad, az államok tekinthetők a rendszer meghatározó szereplőinek. Kérdés azonban, hogy az államok a szabályozás képességével vagy csak annak illúziójával rendelkeznek-e.

[17] Kiss J. 2009. 228. o.

[18] Waltz, Kenneth N.: *The Anarchic Structure of World Politics.* In: Art, Robert J – Jervis, Robert: International Politics. Pearson, 2009. Longman.

[19] Waltz, Kenneth N.: *Theory of International Politics*. McGraw-Hill Inc. 1979 pp. 86

Ugyancsak fontos lépés a neorealista felfogásban, hogy a realizmusban kizárólagosnak tekintett „túlélésért való küzdelem” célján kívül az adott állam helyzetétől, a nemzetközi rendszer állapotától függően több más célt is lehetségesnek, illetve fontosnak tart. Ez azzal magyarázható, hogy az államok túlélése, mint elsődleges cél, olyan nemzetközi rendszerben értelmezhető, ahol az államok léte veszélyben van. A második világháborút követően azonban ez a megközelítés érezhetően háttérbe szorult.

## Liberális iskola

A történelmileg Immanuel Kant[20] nevével fémjelzett liberális iskola elutasítja a nemzetközi kapcsolatoknak kizárólagosan a hatalom és a hatalmi egyensúly fogalmain keresztül történő vizsgálatát. Kilép az államközpontú megközelítés kereteiből, és az állam alatti szintet (egyén, gazdasági szereplők, stb.) állítja az elemzés fókuszába. Legfőbb jellemzője az egyéni szabadság elvének érvényesülése, az egyének kapcsolati hálójának fejlődése révén az együttműködés kialakítása és a békés nemzetközi viszonyok megteremtése. Legyen szó akár a konzervatív, akár a liberális irányzatról (más néven a laissez-faire, illetve a szociáldemokrata liberalizmusról), közös jellemzőjük az együttműködés erejébe és a konfliktusok elkerülésének lehetőségébe vetett hit. Mindazonáltal nem állíthatjuk, hogy a béke iránti vágy liberális eszméje kizárná vagy ellehetetlenítené a szereplők közötti konfliktusokat – vagy akár a háborúkat. Hitet tesz azonban amellett, hogy a konfliktusokra és a túlélésért való küzdelemre épülő államközi kapcsolatok helyett az egyének közötti kapcsolatokra, valamint az egyénekre vonatkoztatott szabadságokra (politikai, gazdasági, szociális, oktatási, stb.) helyezve a hangsúlyt csökkenteni lehet a konfliktusokat. A kereskedelem, az oktatás, a nemzetközi társadalmi kapcsolatok mind ezt erősítik. Bizonyos értelemben nem is a nemzetközi rend leírására törekszik, hanem annak bemutatására, hogy milyennek kellene lennie a nemzetközi rendszernek.

„Immanuel Kant és David Hume[21] nyomán a nemzetközi kapcsolatok liberális felfogásában három ideológiai örökség követhető nyomon. Az első, a statisztikai módszerekkel és esettanulmányokkal operáló liberális vagy demokratikus béke koncepciója, vagyis a „béke elkülönült övezetének” kialakulása. A második, a liberális államoknak a nem liberális államokkal szemben tanúsított meggondolatlan agresszivitása. Végül, a harmadik a liberálisok túlzott engedékenysége a veszélyekkel és az izolacionizmussal szemben.”[22] Leslie H. Gelb az amerikai Demokrata Pártban ma is befolyásos liberális felfogást a következőkkel jellemzi: „A legjelentősebb hozzájárulásuk az, hogy emlékeztetik Washingtont a szövetségesekkel való együttműködés és az ellenfelekkel való tárgyalás szükségességére szinte minden helyzetben.”[23] A liberalizmus legfőbb vívmányának általánosságban ugyanakkor azt tartják, hogy „a háború hiánya a leginkább liberális felfogást követő országok között, akár szomszédosak, akár nem, az elmúlt kétszáz évben jól kimutatható.”[24]

---

[20] Immanuel Kant (1724–1804) német filozófus. Idealizmusa, az egyéni szabadság megőrzése a „demokráciával” szemben és a béke biztosítása az államok politikai berendezkedésének megválasztásán keresztül meghatározták a liberális elmélet alapvetéseit.

[21] David Hume (1711–1776) skót történész és közgazdász, a liberális iskola egyik meghatározó alakja. A jogállamiság a szociális fejlődés és a gazdasági növekedés jelentőségének hirdetője. *Idea of a Perfect Commonwealth* című művében ismerteti elképzeléseit a jó kormányzásról.

[22] Kiss J. 2009.

[23] Gelb. 2009.

[24] Doyle, Michael W.: *Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs*, Part 1. In: Philosophy&Public Affairs, summer 1983 Vol 12 N°3 pp. 205-232

Andrew Moravcsik[25] a racionálisan cselekvő államokról azt feltételezi, hogy egyéni érdekeik alapján mérlegelnek, de azt az együttműködés szemszögéből, annak haszna és költsége alapján teszik. A nemzeti érdekeket a belpolitika alakítja, amely a különböző szubnemzeti (bizonyos értelemben nem állami) szereplők – intézmények, politikai-, érdekvédelmi- és lobby-csoportok – interakciójának eredményeként születik meg. A nemzetközi színtéren továbbra is az államok a meghatározó szereplők, akik a belpolitikai színpadon kialakult értékrendet és érdekrendszert vetítik ki a nemzetközi kapcsolataikra. „Liberális kormányközi" elmélete az európai integrációt úgy jellemzi, mint az abban részt vevő országok hasonló érdekek mentén szerveződő együttműködését. Hangsúlyozza, hogy a szupranacionális intézmények megkönnyítik az együttműködést azáltal, hogy állandó keretet és legitimitásukból adódóan nyomásgyakorlási eszközt jelentenek, ugyanakkor nem élnek az államoktól független életet. A nemzetközi érdekérvényesítés tehát elsődlegesen továbbra is az államok közötti kapcsolatok során történik.

## Neoliberális megközelítés

A 20. század második felének világméretű változásai, a transznacionalizáció, majd a globalizáció, illetve ezek ellenpontjaként a regionális integrációk a nemzetközi rendszer értelmezésének új, neoliberális irányzatait hívták életre.

A liberális institucionalizmus közvetlenül nem foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy az intézmények okozzák-e a békét. A teória nagyban mellőzi a biztonsági témákat és inkább a gazdasági és környezeti témákra koncentrál, arra építve, hogy a nemzetközi politika két részre osztható: biztonságra és politikai gazdaságtanra, amelyeken belül az együttműködés valószínűsége nagyban eltérő. A teória képviselői, többek között Robert O. Keohane[26], gyakran nevezik az intézményeket a nemzetközi stabilitás kulcsának, amit a kooperációk és az intézmények, valamint a kooperáció és a stabilitás szoros összefonódásából vezetnek le. A liberális institucionalisták elfogadják a realisták alapfeltevéseit, például, hogy az államok egy anarchikus rendszerben léteznek, de vitatják az együttműködések nehézkes voltát. Felfogásukban az államok puszta léte nem kell, hogy fenyegetést jelentsen, sokkal inkább a kölcsönösen előnyös együttműködés (kereskedelem, vagy politikai szövetség) lehetőségét hordozza magában.

Az 1970-es évek olajválsága nyomán felismert globális összefonódások gazdasági-kereskedelmi megközelítésben a kölcsönös függőség, illetve egymásrautaltság problematikáját helyezték a középpontba, és a konfliktusos nemzetközi rendszer elemei együttműködésének szükségességére hívták fel a figyelmet. A kölcsönös függőség tételéből kiindulva az inderdependentisták a konfliktusos nemzetközi viszonyok nemzetközi szervezeteken keresztül történő csökkenését vízionálják, és az együttműködés fokozását látják a járható útnak. Függetlenül attól, hogy a nemzetközi szervezetek tevékenységét a realista nézőpontból közelítjük-e meg, és működésük kulcsának az abban részt vevő államok, vagy néhány domináns állam akarata megvalósulását tekintjük-e, avagy a globalista felfogás szerint

[25] Andrew Moravcsik (1958–) amerikai politológus, a Princton University tanára és a Brookings Institution munkatársa. Nevéhez kötődik a nemzetközi kapcsolatok liberális elméletén belül az 1993-ban megjelent „liberal intergovernmentalism" irányzat, amellyel az európai integráció folyamatát értelmezi.

[26] Robert O. Keohane (1945–) amerikai politológus. Joseph Nye-jal 1977-ben publikált könyve, a *Power and Interdependence* rávilágít a modern kori nemzetközi rendszer alapvető változásaira. Az 1984-ben megjelent After *Hegemony* című könyve a neoliberális iskola (vagy liberális institucionalista iskola) megkerülhetetlen alakjává tette. A Princton University-n a Woodrow Wilson School tanára.

a nemzetközi intézményeket önmagukban való, növekvő jelentőségű szereplőknek tekintjük, amelyek alkalmassá válhatnak a megváltozott nemzetközi kihívásoknak való megfelelésre, tényként állapíthatjuk meg, hogy számuk, hatékonyságuk és aktivitásuk folyamatosan növekszik. Keohane a 20. századot elemezve az 1919-ben létrehozott Népszövetség kudarcától a második világháborút követő intézményépítési hullámon keresztül az 1970-es évek gazdasági kihívásaira válaszul létrehozott pénzügyi-gazdasági szervezeteken át az 1980-as évek globalizációs és interdependencia jelenségei hatására megnövekedő nemzetközi együttműködésig precíz képet fest a nemzetközi együttműködés, és az annak keretet adó nemzetközi intézmények működésének, illetve hatékonyságának fejlődéséről. Véleménye szerint „1974-ben Henry Kissinger, aki nem fordított különösebb figyelmet a nemzetközi szervezetekre, annak érdekében segítette elő a Nemzetközi Energia Ügynökség létrehozását, hogy a nyugati országok sikeresen működhessenek együtt az 1973-ashoz hasonló, Hollandiát és az Egyesült Államokat sújtó OPEC-embargóval szemben."[27] Ehhez hasonlóan, később új pénzügyi rezsim és kereskedelmi szervezet is létrejött.

A nemzetközi együttműködés intézményi kereteinek fejlődése természetesen felvetett olyan alapkérdéseket, mint az államok és a nemzetközi intézmények viszonya, a kölcsönös befolyásolási képesség, illetve végső soron az államok együttműködési hajlandósága az intézmények keretei között – legyen szó klasszikus multilateralizmusról mint az ENSZ, vagy olyan speciális szupranacionális struktúráról mint az Európai Unió. A kritikák között megfogalmazódott, hogy a nemzetközi szervezetek csak úgy lehetnek hatékonyak, ha van egy domináns tagállam, aki biztosítja a döntések meghozatalát és végrehajtását is – ez viszont az adott tagállam érdekérvényesítési eszközévé teszi a szervezetet. Bár az észrevétel bizonyos értelemben igaz, látni kell, hogy egy multilaterális szervezetben a döntések végeredménye szinte sohasem esik egybe egyetlen tagállama álláspontjával sem, még a legbefolyásosabb tagállam is kompromisszumokra kényszerül. A kompromisszum-kényszer szolgál a másik markáns kritika alapjául, amennyiben az államok nem hajlandóak együttműködni a nemzetközi szervezetek keretein belül, mert félnek az elszenvedhető relatív veszteségektől, illetve a másik relatív nyereségétől. A relatív hatalmi pozíció kérdése valóban a nemzetközi kapcsolatok egyik sarkalatos pontja, ugyanakkor az intézmények működése bizonyította, hogy az államok felismerték azt a tényt, hogy a bilaterális nyereség-veszteség kalkulációkhoz képest a multilaterális fórumokon sokkal kevésbé mutatható ki egyértelmű kapcsolat az egyes országok kompromisszumkötésből adódó vesztesége és más országok nyeresége között, illetve a nyereségek és veszteségek több ország közötti megoszlásából adódóan valójában sokkal kisebb egy-egy döntés hatása a relatív hatalmi pozíciókra.

## Globalista felfogás

A változó nemzetközi rendszerben a hagyományos elméletek mellett mind nagyobb figyelmet kapnak az olyan új megközelítések, mint Mathews[28] „Új középkor" elmélete, amely szerint a felmerülő új nemzetközi problémákat már nem az államok fogják tudni leghatékonyabban megoldani. Helyüket átadják a nem állami szereplőknek, amelyek az állami szint alatt/felett vagy akár helyett jelennek meg. A megközelítést nem maga Mathews, hanem Slaughter[29]

[27] Keohane, Robert: *International Institutions: Can Interdependence Work?* In: Foreign Policy spring 1998 vol.110 pp. 82-94, 83.o

[28] Jessica Tuchman Mathews (1946–) amerikai politológus korábban a Council on Foreign Relations munkatársa, jelenleg a Carnegie Endowment for International Peace elnöke. 1997-es „Power shift" című cikke valószínűleg a 21. századi nemzetközi kapcsolatok elmélet egyik alapműve.

[29] Anne-Marie Slaughter (1958–) a nemzetközi kapcsolatok professzora. A Princton University-n a Woodrow Wilson School dékánja, majd az amerikai külügyminisztérium Stratégiai Tervezési

nevezte el találóan.[30] A nemzetközi rendszer hatalmi struktúrája átalakul: a hierarchikus viszonyoktól a hálózatok felé mozdul el. A kényszerítő hegemón hatalmat a vonzás hatalma, az együttműködésre való törekvés váltja fel. Az államok együttműködése helyett a globális kormányzás hálózatok formájában történő megjelenése válik meghatározóvá.

A neofunkcionalista irányzat ugyanezen folyamatokból elsősorban az államok növekvő diszfunkcionalitását emeli ki, és a nem állami szereplők növekvő számát alapul véve azok növekvő szerepvállalását, a világtársadalom megteremtését tekinti az új – együttműködésre épülő – politikai világrend kialakítása zálogának.

Immanuel Maurice Wallerstein[31] világrendszer elméletében már nem is elsősorban az államokat, hanem az világrendszert alkotó centrum és periféria viszonyát vizsgálja. Megközelítése szerint a centrumot egy vagy több állam alkotja, amelyek gazdasági (és esetleg katonai) hegemóniával rendelkeznek a perifériát alkotó területek, illetve azok nagy része felett. Ezt a hegemón pozíciót három lépésben lehet elérni:

1. a termelésben kialakult dominancia, vagyis a termékek nagyobb mennyiségben és olcsóbban történő előállítása;
2. a termelési dominancia vezet el a kereskedelmi dominanciához, ami a pozitív kereskedelmi mérleget jelenti;
3. és végül az előzőekből következő pénzügyi dominancia, vagyis a nemzetközi pénzügyi tartalékok feletti befolyás megszerzése.[32]

Ezt negyedik lépésként kiegészítheti a katonai dominancia, de a katonai terjeszkedés nem jelent további fejlődési lehetőséget, sőt a hegemón pozíció elvesztésével fenyeget, mivel a katonai kiadások növekedése a gazdasági erőforrásokat csökkenti. Történelmi visszatekintésben Wallerstein a 15. században Spanyolországot és Portugáliát, a 17. századba Hollandiát, a 19. században Nagy-Britanniát és a 20. század második felében az Egyesült Államokat tekintette a hegemón hatalomnak.

Nem megy ennyire messze Slaughter, aki az általa definiált „új világrendben" a nemzetközi szervezetek szerepének növekedése mellett nem a nem állami szereplők hálózatainak megerősödését, hanem a kormányok együttműködésének hálózatosodását, „kormányközi hálózatok" létrejöttét vetíti előre. A kormányközi hálózatok elsősorban liberális demokráciák között alakulhatnak ki, de hozzájárulhatnak nem demokratikus államok fejlődéséhez is intézményeik bekapcsolódásán keresztül. A nemzetközi együttműködésnek ez a formája erősítené a nemzetközi szervezeteket, ugyanakkor kellő flexibilitást hagyna az államoknak a számukra legkedvezőbb részvételi formák kiválasztásában. Megoldást kínálhatna azon globális problémák megoldására, amelyeket az államok külön-külön nem képesek kezelni, mégsem jelentene túlzott és végleges kötelezettségvállalást részükről. Az egyes hálózatok résztvevői köre nem feltétlenül esne egybe, vagyis az államok – a nem állami szereplők tematikus rendeződéséhez hasonlóan – azokon a területeken működhetnének együtt, amelyeken annak szükségét érzik. Az állami szuverenitás részekre bomlana, ugyanakkor nem

---

Főosztályának vezetője. A nemzetközi kapcsolatok liberális irányzatának a képviselője, aki kiemelten kezeli a hálózatok fejlődését.

[30] Slaughter, Anne-Marie: *The Real New World Order.* In: Foreign Affairs Sept/Oct 1997, Vol 76, N°5 pp: 183-197

[31] Immanuel Maurice Wallerstein (1930–) amerikai szociológus, a „világrendszer" elmélet megalkotója. Elmélete elsősorban gazdasági megközelítésű, és alapvetően az európai országok illetve az Egyesült Államok szemszögéből vizsgálja a nemzetközi rendszert.

[32] Wallerstein, Immanuel: *The Modern World System.* New York, 1974, Academic Press.. U.ő: *The Modern World System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750.* New York, 1980., Academic Press.

szűnne meg. A nem állami szereplők részt vehetnek az egyes hálózatok tevékenységében, a nemzetközi szervezetek pedig lefedhetik azokat, vagy részét képezhetik azoknak.[33]

## Konklúzió

A nem állami szereplőket, mint a nemzetközi kapcsolatok növekvő jelentőségű aktorait leggyakrabban az államokkal szemben definiálják. Így érthető módon a vesztfáliai rendszer realista alapjairól indulva vizsgálják a kérdést. Nem egyértelmű azonban, hogy ez a kiindulópont a legmegfelelőbb. A realista iskola a hatalomért folytatott küzdelem alapján a létező nemzetközi rendszert igyekszik leírni és megmagyarázni, a liberális iskola arra próbál meg választ adni, hogy hogyan lehetne elkerülni a konfliktusokat, és milyennek kellene lennie egy ideális világnak. Míg Hobbes vagy Morgenthau arról ír, hogy az ember olyan amilyen, és az államok, adottságaiktól vezérelve, hogyan próbálják elérni céljukat a rendelkezésre álló eszközökkel, addig Kant vagy Keohane arra keresi a választ, hogy milyen együttműködési formákon keresztül, milyen új eszközökkel vagy intézményekkel lehet megteremteni az államok közötti békés egymás mellett élés és együttműködés feltételeit. Míg Churchill vagy Reagan azon fáradozott, hogy hogyan győzze le az ellenséget, Wilson pontokba szedte, hogy milyennek kellene lennie az ideális világnak ahhoz, hogy elkerüljük, vagy békés úton megoldjuk a konfliktusokat.

A nem állami szereplők helyének és befolyásának vizsgálata során elsődlegesen a rendszer szintjén, annak többi elemével való interakcióira vonatkozó, „szisztemikus” elemzés szükséges, bár nem kerülhető meg maguknak a nem állami szereplőknek, mint az állami szint alatt/mellett/felett megjelent növekvő befolyású aktoroknak a vizsgálata sem. Nem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül a realista és a liberális megközelítést, mivel a struktúraalapú és az aktoralapú megközelítések „számos esetben keresztezik a realizmus versus liberalizmus megosztottságot. A realizmus és a neorealizmus kettőssége jól mutatja, hogy egyetlen elméletcsaládon belül is lehetségesek a struktúraalapú, „szisztemikus” és aktoralapú, „szubszisztemikus” elméletek. A neorealizmus versus neoliberalizmus megosztottság sem azonosítható csak a „szisztemikus” versus „szubszisztemikus” különbségtétellel, mivel mind a neorealizmuson, mind a neoliberalizmuson belül létezik a strukturális perspektíván alapuló, „szisztemikus” megközelítés.”[34] A nemzetközi rendszerben végbemenő változásokat figyelembe véve, a hálózatosodást és a hatalom – mint a nemzetközi kapcsolatok alapvető fogalma – összetevői közötti hangsúlyeltolódást szem előtt tartva, azonban azt állapíthatjuk meg, hogy a globalista iskola kínálja a leginkább jövőbe tekintő kiindulópontot, még akkor is, ha tisztában vagyunk annak korlátaival, a nemzetközi kapcsolatok elméletét leíró iskolák között talán legkevésbé koherens elméleti hátterével.

[33] Slaughter, 1997. pp: 183–197
[34] Kiss, J. 2009. 83. o